

CESTOVNÍ DENÍKY ČESKOSLOVENSKÝCH SPORTOVců¹

Šárka Rámišová

Travel Diaries of Czechoslovak Athletes

Abstract: The travel diaries of important personalities enrich historical research with the subjective perception of the new places explored. It is no different for sportsmen and women who wrote down their observations during their foreign trips with the national team. So far, these materials have not been used for the study of the history of physical education and sport, nor in other fields. The aim of this study is to introduce this new source of information. Only the most successful athletes are selected to represent their country in international competitions. In any era, it is both an honour and a responsibility. In the past, if the event took place abroad, many saw it as an opportunity to make new discoveries. Some felt the need to record their findings in writing in the form of a diary. This then became an autobiographical source, which was usually not written for public reading. It thus preserves often research-valuable information from the author's inner world, reflecting the world around them. The source is useful not only for the study of the history of sport, but also for the study of travel and international relations.

Keywords: Diary – travel – athlete – abroad – socialism – national team – international relations

Contact: Mgr. Šárka Rámišová, Ph.D., Oddělení dějin tělesné výchovy a sportu Národního muzea, Václavské náměstí 68, 110 00 Praha;
e-mail: sarka.ramisova@nm.cz

Úvod

Poznávání cizích krajin lákalo lidi v dávných dobách stejně jako v současnosti. Dříve to byla doména bohaté šlechtické společnosti, která oplývala „volným časem“. Dnes už je cestování dostupnější i pro jiné sociální skupiny. Důvodů, pro které se cestovalo, existovalo vždy více. Hranice vlastní země se překonávaly ze samotné touhy po objevování neznámých krajin, s obchodními, politickými nebo pracovními záměry. Od druhé poloviny 19. století se cestovalo po světě ale také se sportovními ambicemi. Takovéto cesty měly svá specifika. Samozřejmě cestovatelské poznávání navštívené země mělo v tomto případě sekundární význam. Dochované cestovní deníky několika vybraných českých, resp. československých sportovců dokládají, že ale i oni měli potřebu své nové zážitky zaznamenat. Jejich cestovatelské objevy tak mnohdy konkurovaly primárnímu prožitku z vlastního sportovního výkonu.

Společenská role sportovce na území dnešní České republiky se od poloviny 19. století do současnosti proměňovala. Od prvních průkopníků tělovýchovy a sportu přes vlastenecky naladěné sokoly a nadšené amatérské sportov-

ce, přes státem podporované amatéry v polovině 20. století k profesionálním sportovcům v současnosti. V návaznosti na vývoj tuzemské i mezinárodní politiky měl český i československý sportovec pro stát rozličný význam. Zvláště pak v období lidově demokratického státu a období tzv. státního socialismu byla jeho role na mezinárodním poli povýšena nejen na sportovního reprezentanta suverénního státu, ale zároveň i na reprezentanta vládnoucí ideologie. Sportovní reprezentant při svých zahraničních výjezdech mnohdy suploval diplomatickou garnituru a budoval či prohluboval mezinárodní politické vztahy mezi národy.² Sportovní subvence státu se úměrně navyšovaly s mírou významnosti zahraniční sportovní reprezentace. I tento fakt se v deníkových záznamech nepřímo odráží. Reflektuje to velikost jednotlivých výprav, realizačních týmů, volba dopravního prostředku, kvalita ubytování anebo výše diet přidělených sportovci. Po roce 1948 byla stanovena i bezpečnostní pravidla, která měla zamezit možné emigraci v součinnosti se změnou výjezdních možností pro občany Československé republiky.³ Se změnou politické příslušnosti dané země se proměňovaly i geopolitické cíle zahraničních cest. Od druhé poloviny 19. století do 70. let 20. století byli sportovní reprezentanti

1 Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum DKRVO (2019–2023/10.V.b).

2 Šárka RÁMIŠOVÁ, Zahraniční kontakty československého volejbalu v letech 1948–1971, Disertační práce, Univerzita Karlova, Fakulta tělovýchovy a sportu, školitel prof. PhDr. Marek Waic, CSc., Praha 2022, s. 124.

3 Š. RÁMIŠOVÁ, Zahraniční kontakty československého volejbalu v letech 1948–1971, s. 75.

Obr. 1. Ukázka z deníkových zápisků Josefa Rösslera Ořovského. Zdroj: Archiv tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

považováni za amatéry, kteří ve svém soukromém životě provozovali svá občanská povolání či se věnovali studiu. Cestování do zahraničí bylo finančně náročné. Ještě v období první republiky byl reprezentant nucen finančně participovat na nákladech za cestu. Teprve od 50. let 20. století převzal finanční zodpovědnost stát. Samotná možnost cestování se stala pro sportovce jednou z hlavních motivací pro podání jeho nejlepšího vrcholového výkonu, který mu otevíral brány k státní reprezentaci.

Studie se opírá o nalezené deníky ze dvou nejvýznamnějších tuzemských archivů soustřeďujících osobní pozůstalosti významných českých a československých sportovců. Jedná se o Archiv tělovýchovy a sportu Národního muzea (dále jen ATVS) a Olympijské studijní a informační centrum Českého olympijského výboru (dále jen OSI). Bohužel fond Československého svazu tělesné výchovy a sportu je dosud v Národním archivu v Praze nezpracovaný, tudíž badatelsky nepřístupný. Tato skutečnost limituje při heuristice všechny badatele zabývající se dějinami sportu druhé poloviny 20. století. Při bádání ve výše zmíněných fondech byly nalezeny osobní deníky sportovců, z nich některé můžeme považovat za ryze cestovatelské. Pocházejí z období od 2. poloviny 19. století do 70. let 20. století. Jedná se o deníky všestranného spor-

tovence Josefa Rösslera Ořovského,⁴ řeckořímského zápasníka Josefa Urbana,⁵ fotbalisty a fotografa Karla Nováka,⁶ cyklisty Jaroslava Cihláře,⁷ volejbalistky Zdeňky Šafářové⁸ a volejbalisty Karla Pauluse.⁹ Zmínění sportovci se zabývali různými sportovními disciplínami, ale spojuje je vysoká úroveň jejich sportovních výkonů, za kterou se kvalifikovali do národní reprezentace. Při této příležitosti měli možnost vycestovat za hranice vlastní země jednou nebo opakovaně. Výjimku tvoří osoba J. Rösslera Ořovského. Do zahraničí cestoval a priori služebně jako obchodník, avšak jeho denní náplní byla sportovní činnost, mnohdy i „reprezentační“. Jednotlivé deníky jsou ve studii řazeny chronologicky a reflektují politické proměny v českých zemích od monarchie po tzv. státní socialismus. V tomto časovém rámci se mění nejen oficiální výjezdní podmínky pro obyvatele země, ale i zahraničněpolitická orientace, která ovlivňuje význam samotné sportovní mužské i ženské reprezentace. Výraznou proměnou prošlo i institucionální vedení samotného sportu.

Cílem studie je představit dosud nevyužívaný druh pramene, který přispívá k rozšíření znalostí hned v několika badatelských tématech. Velký význam vidím v oblasti mezinárodních sportovních a politických vztahů, přeshraničních kontaktů českého a československého sportu, v oblasti mezinárodního transferu a proměn výjezdních podmínek. Deníky psané v období 50.–70. let 20. století reflektují život československého reprezentačního sportovce v bipolárně rozděleném studenovělečném světě, ve kterém byli využíváni pro propagaci komunistické ideologie. Deníky informují o poznatcích pisatelů o kulturních odlišnostech rozličných národností, hospodářských a sociálních podmínkách v navštívených zemích a mnohých dalších tématech.

Pro velký počet již publikovaných pamětí ze sportovního prostředí je možné vzájemně komparovat jednotlivé vzpomínky na zahraniční reprezentační cesty. Biograficky zpracované prameny musí být pro svou subjektivitu podrobeny kritické analýze. Stejně úskalí přináší i orálně historické rozhovory, které mohou být se sportovkyněmi a sportovci vedeny. Je možné tak porovnat výpovědi několika účastníků jednoho konkrétního zájezdu. Což bylo možné uskutečnit v této studii především ve volejbalovém prostředí 50. a 60. let minulého století, protože někteří pamětníci dosud žijí. Deníkovým zápiskům ale přisuzuji vyšší vypovídací hodnotu i přes vysokou míru subjektivního pohledu pisatele.

4 Josef Rössler-Ořovský (1869–1933) byl všestranným sportovcem, který začal jako první v Čechách jezdit na lyžích (1887), založil při Bruslařském závodním klubu lyžařský odbor, z něhož vznikl Český Ski klub (1893). Založil Český Yacht klub a I. Český lawn-tenisový klub (1893), Český Sculling Cercle s odborem tenisovým a fotbalovým (1894). Vydal pravidla hokeje a fotbalu (1897). Spolupracoval při vytvoření České atletické amatérské unie, jejímž předsedou byl několik let, dále Svazu lyžařů království českého (1903), České lawn-tenisové asociace (1905), Českého výboru pro Olympijské hry (1896). V letech 1906–1929 byl generálním tajemníkem Českého olympijského výboru a organizoval několik výprav na olympijské hry. Z cest přivezl do Čech několik původních kanadských kánoí, podle nichž se stavěly další. Utvořil kanoistický kroužek při Českém Yacht klubu a stal se zakladatelem vodní turistiky, které se sám věnoval. Působil také jako sportovní rozhodčí a novinář u nás i v zahraničí.

5 Josef Urban (1899–1968), policista, dopravní strážník a řeckořímský zápasník. Získal jedenáctkrát titul mistra republiky. V roce 1926 vybojoval 2. místo na ME, v letech 1927 a 1928 získal bronz. Na olympijských hrách v Los Angeles roku 1932 vybojoval stříbrnou medaili. Po ukončení kariéry se věnoval trenérské činnosti.

6 Karel Novák (1925–2007), filmař, fotograf a fotbalový útočník, československý reprezentant z roku 1952. V letech 1978–1990 byl fotografem týdeníku Gól. Roku 1995 získal Cenu Václava Jíry. Stal se oficiálním fotografem fotbalového svazu.

7 PhDr. Jaroslav Cihlár (1924–2014), cyklista, bývalý reprezentant, trenér, pedagog na pražské Fakultě tělovýchovy a sportu, akademický mistr světa na silnici z roku 1951, na letních olympijských hrách roku 1956 v Melbourne obsadil páté místo v dráhové cyklistice.

8 Zdeňka Šafářová (1923–2005), roz. Kuběnová, provdaná Černá, 163 cm vysoká nahrávačka družstev Čechie Karlín, AC Sparta, resp. Spartak Sokolovo, Slovan SV TVS, Tatran Baraba Střešovice a Spartak Stalingrad. V letech 1950–1952 reprezentantka ČSR s účastí na ME 1950 a MS 1952 se získala dvě bronzové medaili.

9 Karel Paulus (1933–2003), spoluhráči přezdíván Sokolík, Šotek, pro svůj výskok u sítě i Kaučukový dědek. Byl všestranným sportovcem – atletem, fotbalistou, lyžařem (členem reprezentačního družstva lyžařů pro severskou kombinaci) a také volejbalistou, od roku 1953 reprezentantem. Po skončení hráčské kariéry v roce 1967 se stal trenérem Dukly Jihlava, od roku 1970 Dukly Liberec. V letech 1972–1973 byl trenérem volejbalové reprezentace ČSSR.

Samotné studii předcházela heuristika dosud zpracovaných historických pramenů zabývajících se mezinárodním transferem, která dokládá výjimečnost nalezených cestovních deníků českých a československých sportovců. Jen okrajově jsou využity i získané informace z orálně historicky vedených rozhovorů s československými sportovci z rozličných sportovních disciplín. Tématem zahraničního transferu sportovců se zabývá disertační práce s názvem *Zahraniční styky československého volejbalu 1948–1971*.¹⁰ Blíže do problematiky služebních zahraničních výjezdů československých občanů pronikl kolektiv z Ústavu soudobých dějin Akademie věd České republiky v publikaci s názvem *Za hranice služebně. Pracovní cesty z Československa do zahraničí v letech 1945 až 1989*.¹¹ V jednotlivých tematických studiích se zaměřili na skupiny cestujících zaměstnanců zahraničního obchodu, dopravy, kultury, armády či představitelů československé politické elity a sportu. Danou problematiku publikace osvětluje v širších politických, legislativních i administrativních souvislostech.

Historický kontext cestovních deníků

Samotným tématem cestování v historii se zabývalo nemalé množství badatelů.¹² Bohatými a mnohdy obsahově košatými prameny se stávají dochované cestovní deníky mladých šlechtických kavalírů.¹³ Ti se v období raného novověku vydávali tradičně na „poznávací“ cesty nejen Evropou. Během svých cest měli za povinnost vést si osobní deník a zaznamenávat v něm průběh cesty a nová poznání.¹⁴ Takovéto deníky byly mnohdy předkládány jejich otcům, tudíž lze předpokládat míra autocenzury. Svě deníky psali také měšťané,¹⁵ samozřejmě objevitelé¹⁶ nebo i umělci v různých staletích. Jmenujme například vydaný deník Karla Hynka Máchy, který si jej zapisoval na cestě do Itálie.¹⁷ Ve stejné krajině cestovala i malířka Zdenka Braunerová v roce 1883.¹⁸ Eduard Bass putoval po Nizozemsku,¹⁹ a zápisky S. K. Neumanna se vě-

Obr. 2. Josef Rössler Ořovský. Zdroj: Fotoarchiv oddělení dějin tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

nují jeho cestám kolem republiky.²⁰ Takovéto cestopisné deníky jsou zpravidla zapisovány bezprostředně po realizování prožitku a ukončeny jsou návratem domů. Musíme je odlišit od cestopisů nebo pamětí, které se zapisují mnohdy s jistým časovým odstupem, i když jim předcházejí například osob-

10 Šárka RÁMIŠOVÁ, *Zahraniční kontakty československého volejbalu v letech 1948–1971*, Disertační práce, Univerzita Karlova, Fakulta tělovýchovy a sportu, školitel prof. PhDr. Marek Waic, CSc., Praha 2022.

11 Lenka KRÁTKÁ – Pavel MŮCKE (eds.), *Za hranice služebně. Pracovní cesty z Československa do zahraničí v letech 1945 až 1989*, Praha 2021.

12 Milan HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníku*, Praha 1996; Lenka BOBKOVÁ – Michaela HRUBÁ, *Cesty a cestování v životě a společnosti, Ústí nad Labem 1997*; Jan RYCHLÍK, *Devizové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace*, Praha 2012.

13 Například: Jiří KUBEŠ, *Národné dospívání urozených: kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Praha 2013; Jiří KUBEŠ, *Fragmenty písemností z kavalírské cesty hrabat z Clary-Aldringenu z roku 1727*, in: *Theatrum historiae 1*, Pardubice 2006, s. 83–108; Jiří KUBEŠ, *Rudolf Josef Colloredo z Wallsee a jeho studium v Salzburku v letech 1723–1725*, in: Jiří KUBEŠ, *Šlechtic na cestách v 16.–18. století*, Pardubice 2007; Zdeněk HOJDA, *Kavalírské cesty v 17. století a zájem české šlechty po Itálii*, in: Jaromír HOMOLKA, *Itálie, Čechy a střední Evropa*, Praha 1986, s. 216–39; Jiří KUBEŠ, *Diplomaticko-úřední cesta generálního válečného komisaře Leopolda Antonína Josefa hraběte Šlika z Pasounu a Holíče (1663–1723) po středoněmeckých dvorech v roce 1706*, in: *Východočeský sborník historický 11*, 2002, s. 41–84.

14 Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA, *Příklady některých vydaných šlechtických deníků: Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997; Jiří KUBEŠ, *Kryštof Václav z Nostic: deník z cesty do Nizozemí v roce 1705*, Praha 2004; Gabriele PRASCHLOVÁ-BICHLEROVÁ, *Cisařské dětství. Z deníku arcivévodky Karla Ludvíka, bratra císaře Františka Josefa*, Praha 1999.

15 Příklady některých vydaných měšťanských deníků: Jiří RADIMSKÝ, *Deník Veroniky Vrbíkové z roku 1848*, *Časopis Matice moravské*, 68/1948; Honorata ZAPOVÁ, *Nezabudky: Dar našim pannám*. Praha 1859.

16 Například: Jaroslav PÁNEK, *Čeští cestovatelé v renesanční Evropě*, *Český časopis historický*, 1990, roč. 88, č. 5, s. 661–682; Jaroslav PÁNEK, *Výprava České šlechty do Itálie v letech 1551–1552*, Praha 2003.

17 Karel Hynek MÁCHA, *Denník na cestě do Itálie. Dramatické zlomky, fragmenty, poznamenání*, Praha 1927.

18 Zdenka BRAUNEROVÁ, *Cestovní deník Zdenky Braunerové 1883*, *Roztoky u Prahy 2015*.

19 Eduard BASS, *Holandský deníček*, Praha 1930.

20 Stanislav KOSTKA NEUMANN, *Československá cesta: deník cesty kolem republiky od 28. dubna do 28. října 1933*. Praha 1952.

Obr. 3. Cestovní doklady Josefa Rösslera Ořovského. Zdroj: Archiv tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

ní poznámky. Tímto způsobem mohou být některé prožité události zkreslené nebo naopak obohacené o další studium dané problematiky. Deníkové záznamy se nachází především v rukopise. Autor se v nich světuje se svými bezprostředními pocity, zážitky a zkušenostmi zpravidla bez autocenzury, protože nejsou primárně zamýšleny k veřejnému čtení, ale k soukromým potřebám. V zápiscích se odráží míra autorovy inteligence, hodnota a lze proniknout i do nitra jeho osobnosti.²¹

Sportovní cestovní deníky

Nalezené cestovní deníky sportovců z konce 19. století a z průběhu 20. století jsou prozatím pramenným unikátem. Zato publikovaných pamětí jednotlivých sportovních osobností za uplynulá desetiletí je celá řada. Nakladatelský zájem je především o fotbalisty, krasobruslařky, tenisty, ale v posledních letech již není významného sportovce, který by nevydal svou vlastní osobní zповěď. Jejich vypovídající hodnota a autenticita je nižší o časový odstup mezi prožitkem a cíleným sepsáváním osobní biografie, která umožňuje autorovi jistou míru stylizace.

Do zahraničí se vyjíždělo na soustředění, přátelské a exhibiční závody, ale hlavně na mistrovství Evropy (dále jen

Obr. 4. Cestovní doklady Josefa Urbana. Zdroj: Archiv tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

ME), světa a především olympijské hry (dále jen OH), které představovaly pro mnohé sportovce vrchol kariéry. Hlavním motivem zapisovat si své zážitky byla jistá unikátnost jejich cest, která je vytrhla z každodenních životů. Zápisy byly vedeny někdy jen po dobu několika desítek dnů, v jednom případě i po dobu několika let. Deníky byly zakládány zpravidla těsně po výjezdu, při cestě vlakem, letadlem nebo lodí. Psané byly obvykle denně ve volném čase daného sportovce, dle jeho stanoveného programu. Většinou rekapitulovaly uplynulý den. Psané jsou ručně plicím perem, později i propisovací tužkou. V autentických deníkových zápiscích rezonuje nespočet cestovatelských zážitků. Od samotného překonávání hranic, objevování nového, cizího a odlišného, setkávání se s cizinci, seznamování se s jejich odlišnou mentalitou, jejich kulturou a gastronomií až po porovnávání poznání ciziny s vlastní domovinou. Zkušenosti „cestovatelé“ začali jednotlivé procestované země hodnotit. Všimli si i ideologických rozdílů, které jim byly v tuzemských médiích často prezentovány. Legální způsob cestování rozšiřoval jejich obzory, názory a obohacoval osobní rozvoj.

Josef Rössler Ořovský

Nejstaršími dohledanými a dochovanými záznamy, kde si sportovec zaznamenával svou sportovní aktivitu, jsou tři deníky Josefa Rösslera Ořovského (1859–1933).²² Jako mladý obchodník a nadšený sportovec se na svých služebních cestách po Evropě seznámil s různými sporty, které průkopnický zaváděl a propagoval i u nás. První dochovaný záznam z jeho deníkových zápisků se datuje dnem 20. července roku 1886, ve kterém si jako sedmnáctiletý hoch zapisoval své úlovky z rybolovu. V nadpisech deníku, které doplňují jeho kolorované kresbičky, jsou na prvním místě zmíněny sporty jako veslování, bruslení, lyžování, plachtění.

Následují krátké záznamy, ze kterých je možné se dočíst o všech jeho sportovních aktivitách, především veslování a bruslení. Vedl si přesné záznamy z pravidelných tréninků, zaznamenával informace ze závodů, zkoumal kvalitu ledu,

21 Hana BOČKOVÁ, K problematice deníku jako literárního žánru, in: Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity, Studia Minora facultatis Philosophicae universitatis Brunensis, D 36-37. 1989–1990, s. 43.

22 ATVS, fond (dále f.) Josef Rössler-Ořovský, kart. 1, inv. č. 23.

studoval techniku jízdy i novou výstroj a výzbroj. V deníku se objevují i jména jeho soupeřů. Pokud psal o vodních sportech, dočteme se o jménu lodi, se kterou jezdil, o místech, odkud a kam plul, i o stavu vody a aktuálním počasí. Ze záznamů je možné získat informace o dobových pražských sportovištích a moderním sportovním vybavení, které si objednával Rössler v zahraničí. Následně se stal propagátorem mnoha sportů u nás. Svěřuje se deníku, že za dva roky naučil lyžovat 15 lidí.²³ Okrajově se zmiňuje o klubovém životě, minimálně o svém osobním.

V únoru 1890 byl Rössler Ořovský odveden k jihlavskému pěšímu pluku, zažádal o převelení k infanterii v Terstu, kde setrval do července 1891. Jeho vojenská služba ale připomínala spíše sportovní soustředění. Ochrannou ruku nad ním totiž držel arcivévoda Štěpán.²⁴ Jeho hlavní povinností bylo veslovat v německém klubu Eintracht.²⁵ Jak si zaznamenává: „*Budu to zde pozorně sledovati.*“²⁶ Poznamenává si, že jen v Terstu je 15 veslařských klubů. Jeho terstský pobyt skončil v červenci 1891, následně jej otec poslal pracovat do Frankfurtu na tři měsíce. I zde se věnoval skifařskému tréninku na své lodi Emilka, kterou si nechal z domova dovézt. Následovala jeho cesta do Paříže, kde se věnoval veslování a v roce 1893 odcestoval do Velké Británie, kolébky mnoha sportů. Během svých cest se zajímá o mezinárodní vztahy a politiku. Jedním z nezapomenutelných zážitků bylo jeho setkání se žralokem během veslování: „*To bylo leknutí! R. i S. veslovali se studeným potem na čele zoufale mezi tím co já na kormidle volal plno hrdlo pesce cane (žralok). Tak jak táhli tentokráte by byli porazili každý steamer!*“²⁷ S hlavním obsáhlým deníkem, který je veden krasopisně s bohatou obrazovou dokumentací, jsou v jeho pozůstalosti i dva další útlé sešity ve špatném nálezořovém stavu. Dokazují, že malé sešity si nosil s sebou a vpisoval do nich své aktuální postřehy. Text je někdy nečitelný, poznámky škrtnuté, obrázky jsou jen ve formě náčrtků. Obsah se z části v hlavním deníku opakuje, tudíž je zřejmé, že do něj své poznatky přepisoval až s odstupem času. Záznam v hlavním deníku je v závěru nedokončený.

Josef Urban

Druhé nejstarší nalezené deníkové záznamy jsou spíše krátké rukopisné cestovní zápisky. Tvořil je olympijský reprezentant, řeckořímský zápasník a stříbrný a bronzový mistr Evropy z let 1927 a 1928, Josef Urban (1899–1968). Na olympijské hry (OH) se mohl vypravit díky finanční podpoře kolegů, strážníků z klubu AFK Stráž bezpečnosti.²⁸ V období první republiky neexistovala finanční podpora ze

strany státu pro sportovce, z toho důvodu náklady na cestu hradil domovský klub s výrazným příspěvím samotného sportovce. Tento fakt limitoval sportovce z horších sociálních poměrů či bez výrazných kontaktů.²⁹

Nápad zapisovat si průběh cesty do Spojených států amerických Urbana osvítil teprve na hotelovém pokoji Columbus v Brémách, kde si vypůjčil několik dopisních papírů s předtištěnou hlavičkou. Jak zpětně zapisuje, výjezd byl započat na vlakovém nádraží v Praze. Československá výprava³⁰ odcestovala vlakem z Masarykova nádraží do Drážďan den 9. července 1932 v 15:20 hod. První vlakový přestup je čekal večer o 20 hod. V Hannoveru přestoupili podruhé na vlak do Brém, kam přijeli o šesté hodině ranní následujícího dne. Po krátkém odpočinku se nalodila výprava na zámoceánskou loď se jménem Europa. Cílem jejich cesty bylo Los Angeles. Na palubě lodi se Čechoslováci sešli s týmy Německa, Rakouska, Švýcarska a Litvy. Byli to Němci, kteří všem na palubě připravili slavnostní projevy, následované „zvukově natáčeným“³¹ filmováním a fotografováním. Naši sportovci získali nejkliďnější místa uprostřed lodi. K jídlu neměl nikdo z nich co vytknout, podle výroku těžkých atletů: „*Jídlo nutno měřit kvalitativně i kvantitativně.*“³² Kvalita stravování během zahraničních cest byla pro sportovce vždy důležitá. Nezvyklost či exotičnost připravovaných pokrmů mohla reprezentanta vyřadit ze hry. V těchto letech realizační tým byl velikostí minimální a přítomnost lékaře, který by na toto dohlížel, byla v tomto případě vítanou výjimkou. Zato trenér s výpravou lehkých a těžkých atletů neodcestoval. Sportovci si tak tréninkové dávky předepisovali sami. Na střední palubě byla pro tréninky připravena dokonce běžecká dráha, kterou tvořil 200 metrů dlouhý pás podlahy. Všichni sportovci se tréninku mohli věnovat ráno i v pozdním odpolední. Bylo zřetelné, že mezi všemi zahraničními sportovci a budoucími soupeři panovala přátelská nálada, nerozklížená mezinárodní situací. Josef Urban měl v té době 33 let, tudíž byl asi o deset let starší než jeho kolegové z výpravy. Tento věk je pro aktivního sportovce již hraniční. Sám Urban se po hrách začal věnovat trenérské činnosti.

Ve svých deníkových zápiscích popisuje Urban každodenní život na lodi Europa. Budíček byl ohlašován troubením o 7. hod. ranní. Před snídaní si na palubě asi 25 minut zatrénoval. V 8 hod. následovala snídaně, na kterou se Urban převlékl do společenského obleku. V 9:30 hod. se podával v restauraci bujon se suchary nebo obložený chléb. Ve volném čase se hrály na palubě různé hry nebo se sportovci vyhřívávali na slunci, procházeli se, koupali se. Ještě před obědem stihli trénink. Oběd se odehrával ve 13 hod. při živém koncertě, v 19 hod. byla podávána večeře. Po ní

23 ATVS, f. Josef Rössler-Ořovský, kart. 1, inv. č. 23.

24 Václav PACINA, Sport v království českém, Praha 1986, s. 107.

25 Jan KLAPAČ, Josef Rössler-Ořovský, Praha 2001, s. 33.

26 ATVS, f. J. Rössler Ořovský, kart. 2, inv. č. 25, strany jsou nečíslované.

27 ATVS, f. J. Rössler Ořovský, kart. 2, inv. č. 25.

28 ATVS, f. Josef Urban, kart. 1.

29 Šárka RÁMIŠOVÁ, V dresu se lvíčkem na prsou. O zahraničních cestách československých sportovců a sportovkyň v období od 50. do 80. let dvacátého století, in: L. KRÁTKÁ – P. MÜCKE (eds.), Za hranice služebně, Praha 2021, s. 228–232.

30 Československou výpravu tvořili: Josef Urban (zápas řeckořímský nad 87 kg), František Douđa (vrh koulí, hod diskem), Jaroslav Skobla (vzpírání), Andrej Engel (běh na 100 a 200 m), Oskar Hekš (maraton), Václav Pšenička (vzpírání), Jindřich Maudr (zápas řeckořímský). Vedoucím výpravy byl prof. František Widimský, funkcionář olympijského výboru. Dále František Menšík, funkcionář těžkých atletů, policejní lékař dr. Karel Čížek a Antonín Kalina, který jel s výpravou jako novinář.

31 ATVS, f. Josef Urban, kart. 1., deníkové zápisky.

32 Tamtéž.

Obr. 5. Fotografování československé olympijské výpravy před vyplutím, Brémy, 1932. Zdroj: Fotoarchiv oddělení dějin tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

se tancovalo nebo pasažéři navštěvovali přítomný biograf. Po celou dobu zápisu se Urban nezmiňuje o mořské nemoci, která pravděpodobně některé spolucestující potrápila a fyzickou sílu atletů snížila. Dlouhé cesty často znevýhodňovaly některé účastníky. Zdraví sportovců bylo klíčové pro vysokou výkonnost, které měli na šampionátech dosahovat. Zdlouhavé cestování je ale fyzicky a psychicky vyčerpávalo. Předcházet se tomu dalo především aklimatizací v cílové destinaci, která ale vyžadovala vyšší finanční náklady. Mnohé světové šampionáty se tak musely obejít bez některých zahraničních reprezentací, jež limitovala jejich solventnost, nikoli jejich sportovní kvality. Poprvé se amerického břehu dotkla loď v newyorském zálivu 16. července 1932. Zde nastoupil československý generální konzul a uvítal výpravu jménem amerických Čechů. Urban si zapisuje první dojmy: „Viděti bylo v dálce skupinu mrakodrapů a v mlze socha svobody.“ [...] „Za hloučného zdravení příjíždějících i čekajících loď přistávala. Oděni v uniformu vystupovali jsme po můstku, kde nás poznali hlouček nás čekajících Čechů a Slováků a hlasitě nás vítal.“³³ Večer reprezentanty čekal od krajanů večírek na jejich počest v národním domě v české čtvrti. I v následujících zastávkách v St. Louis, v San Franciscu a v Nebrasce je očekával hlouček vítajících Českoslovců, kteří je srdečně po dobu návštěvy hostili. Většinou je provedli nově vystavěnými sokolovny, pohostili českým jídlem a k večeru už je čekal jen odpočinek na hotelu. Podobný program byl pro ně připravený i v Chicagu, „největším to českém městě po Praze“.³⁴ Zde navštívili i pivovar. Během návštěvy Severní Ameriky zhlédla výprava dokonce i Niagarské vodopády. Deníkové zápisky se obsahově krátí ve dnech, kdy se zápasník soustředoval více na trénink. Ve dnech, kdy jej čekalo v programu her jeho vystoupení, poznámky ustaly.

Josef Urban se ve svých zápiscích v podstatě nesvěřuje se svými osobními pocity. Uvádí většinou heslovitě přesný program a seznam svých činností. Popisuje, co vidí kolem sebe, ale nepřikládá své vlastní hodnocení. Záznam byl pře-

Obr. 6. Pohlednice s vyobrazeným parníkem Europa. Zdroj: Archiv tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

depsán i na další dny cesty, ale nedokončen. Nedozvídáme se nic o průběhu her³⁵ ani o zpáteční cestě domů. Z pramene však můžeme získat informace o životě na zaoceánské lodi, o jejím kulturním každodenním programu, o trávení volného času přítomných pasažérů ani o oficiálních povinnostech československé olympijské delegace.

Karel Novák

Jediný dochovaný deník z fotbalového prostředí sepsal Karel Novák (1925–2007). Nazval jej *Denník zájezdu do Albánie*.³⁶ Z jeho zápisků je zřejmé, že nebyl jediný, který si takové záznamy během cesty vedl. Spoluhráče, kteří si stejným způsobem krátili čas, však osobně nejmenuje, tudíž není možné deníky dohledat, a tak komparovat jednotlivé prameny a subjektivní vnímání celého zájezdu.

Unikátnost své cesty očekával Novák již před výjezdem. Byla to jeho první, ale zároveň i jediná reprezentační cesta do zahraničí. Profesně se později začal Novák věnovat fotografování a filmování, což amatérsky provozoval i během této cesty. Zmíněný výjezd trval nad očekávání déle, než bylo organizátory plánováno. Loučení s rodinami proběhlo 11. 11. 1952 na Masarykově nádraží v Praze, odkud vyjžděl přímý vlak do Bukurešti. Zpáteční cestu ale provázelo mnoho komplikací, z toho důvodu se reprezentanti vrátili do vlasti až 29. 12. 1952.

Cestování do zahraničí v období po roce 1948 bylo všeobecně pro běžné obyvatelstvo znesnadněno platnými zákony. Získání výjezdního povolení se stávalo administrativně složitě a z toho důvodu se o něj mnozí ani nepokoušeli. O exotických zemích se československý občan dovídal z médií a oficiálních cestopisů. Běžně vyjížděli pracovníci, obchodní cestující, vybraní vědci a umělci. Jednou z hlavních motivací pro vyšší výkon amatérského sportovce byla reálná možnost se svým umem rovněž do zahraničí vycestovat. To bylo možné jedině za předpokladu, že se sportovec zaslouží o reprezentační nominaci. V roce 1948

33 Tamtéž

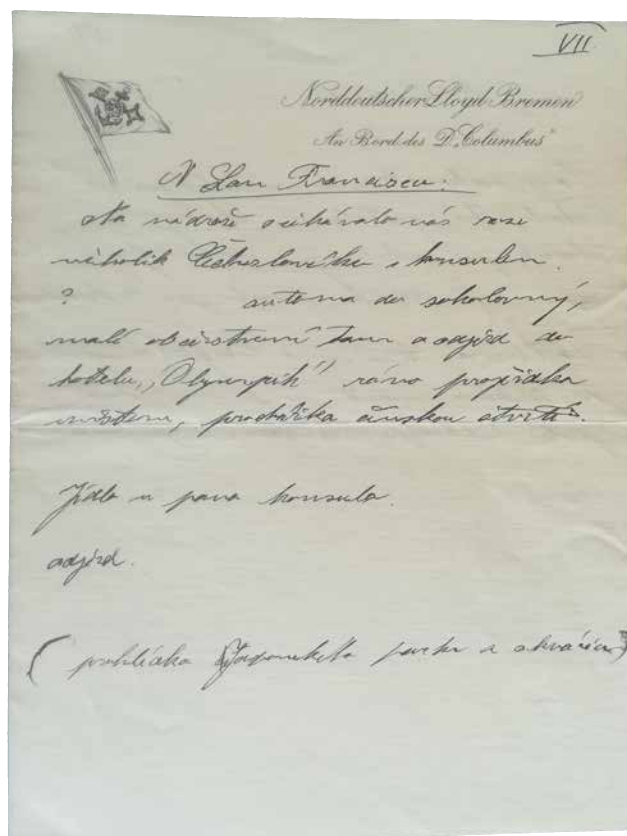
34 Tamtéž.

35 Hned na úvod těžké váhy sice prohrál s favorizovaným Švédem Westergrenem na body, vzápětí ale zdolal svého velkého rivala Němce Gehringa a v duelu o stříbro si poradil s dalším aspirantem na prvenství Rakušanem Hirschlem. Vylepšil tak čtyři roky staré páté místo z Amsterdamu.

36 OSI, pozůstalost Karla Nováka, Denník ze zájezdu do Albánie.

nově zvolená komunistická vláda se vyhraňovala proti „pravorepublikovému elitářství“. Sport měl být přístupný pro všechny a reprezentace jen těm „nejlepším“.37 V padesátých letech politická propaganda působila cíleně na sportovce ještě na vlastním území. V rámci soustředění na mezinárodní mítinky mohla československá reprezentace absolvovat mimo běžný trénink i pracovní brigády na žních. Po celodenní práci trénovali a poté ulehli do stanů. Do programu celého přípravného soustředění bylo přidáno i několik hodin politické výchovy.38

Jak poctivě Karel Novák přistupoval k přípravě, tak poctivě si zapisoval každý den své deníkové zápisky. A to v minimální délce záznamu kolem jedné strany. Za celou dobu výjezdu vynechal pouze tři dny, které se pokusil zpětně zaznamenat. Z původního cestovatelského nadšení, kde autor popisuje vše nové, co kolem sebe během cesty vidí, se proměňuje nálada pisatele v rozhořčení a stesk po rodině, a to především v období probíhajících vánočních svátků. Napříč deníkem je výrazně znatelná snaha o literární ztvárnění vlastního textu. První záznamy si zapisoval ještě ve vlaku, ve kterém trávila výprava 30 hodin. Popisuje nejen samotnou cestu, kterou sleduje z vlakového okénka. Z počátku projíždí vlak místy, které autor dobře znal, a do deníku si zaznamenával své vzpomínky, především na své mládí a fotbalové počátky. V okamžiku, kdy vystoupí z vlaku a má prostor projít se městem, popisuje realie kolem sebe. Zaznamenává poznatky cestovatele, který si všimá odlišností od toho, na co je z domoviny zvyklý. Popisuje obyvatelstvo, rytmus města, nevšední výlohy obchodů. Hodnotí pokrmy, které mu byly servírovány. Zmiňuje se o pravidelných trénincích týmu či odehraných zápasech se zahraničními soupeři, ale neanalyzuje hru natolik jako ostatní zmiňovaní zapisovatelé této studie. Z deníku se dočítáme o běžném denním režimu, který sportovcům organizovalo vedení výpravy. V rámci programu museli sportovci absolvovat několik přednášek k tématu komunistických sjezdů.39 Českoslovenští reprezentační fotbalisté se museli setkat i s místní mládeží. Pokud se během svých cest v zahraničí setkali s Čechoslováky, byly to jen prověřené osoby z velvyslanectví či pracovníci zahraničního obchodu. Cílem cesty byla tentokrát Tirana v Albánii, kde měli odehrát několik zápasů. Organizátoři zvolili netradiční způsob cesty lodí z Černého moře přes úžinu Bospor a Dardanely, dále kolem řeckého pobřeží k albánskému přístavu Drač. Tuto útrpnou cestu musela československá výprava absolvovat především z toho důvodu, že neměla povolení cestovat přes Jugoslávii, přes kterou by za běžných okolností vedla nejkratší logická cesta. Důvodem rozhodnutí však byl politický odklon a ochlazení mezinárodních vztahů jugoslávské vlády se Sovětským svazem, které Československo slepě následovalo. Výprava se tak musela potýkat během plavby s mořskou nemocí, která oslabila nejen samotného zapisovatele. Z deníku je znatelné silné rozhořčení. Za uhrané vítězství v zápase bylo výpravě přislíbeno na zpáteční cestu domů letadlo. Telegram z Československa jim ale na poslední chvíli oznámil, že na zpáteční cestu se musí přepravit lodí jménem Bulgaria. Tu však

Obr. 7. Ukázka cestovních zápisků Josefa Urbana. Zdroj: Archiv tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

po celou dobu provázelo mnoho technických komplikací a nepříznivé počasí cestu neustále prodlužovalo. Výpravu držela stále naděje, že stihnou návrat do vlasti ještě před Štědrým dnem, ale přání se jim nevyplnila. Košaté zápisky plné nových poznatků a objevů se v deníku postupně znatelně zkracovaly a omezovaly jen na popis nevlídného počasí, zklamání očekávání a fyzického vyčerpání. Volný čas trávili muži zpěvem, hudbou a hrou šachů. Letadlem do Československa odletěli teprve z bulharské Varny. Z posledního zápisu je cítit znatelná úleva a štěstí z návratu do vlasti: „Blížíme se k oblakům, sluníčko ostře svítí. To se však nedá popsat, když na jedné straně červený horizont se sluncem, na druhé modrý s měsícem. Poslední pohled na moře mraků, první houpáky a jsme v mracích. Signal připevnit a hurá do mraků. Je čím dál tím větší tma. Konečně je vidět zem, radost na každém je znát. Pohled na naši československou zem, silnice, auta a nakonec letiště. Je přítmi a konečně OK – VAX 30 PŘISTÁVÁ V 16. 25 HOD.“40

Zdeňka Šafářová

Během cesty letadlem s několika přestupy a pobyty v Moskvě v roce 1952 si zapisovala každý den svůj cestovní deník i volejbalová reprezentantka Zdeňka Šafářová (1923–2005). Mimo záznamy o organizaci mistrovství světa (dále jen MS) v odbíjené žen a průběhu jednotlivých zápasů, které

37 Šárka Rámišová, Zahraniční kontakty československého volejbalu v letech 1948–1971, s. 50.

38 Zdeněk VRBENSKÝ – Miloslav EJEM – Václav VĚRTELÁŘ, Zlatá kniha volejbalu, Praha 2016, s. 58.

39 Tamtéž.

40 OSI, pozůstalost Karla Nováka, Denník ze zájezdu do Albánie.

Obr. 8. Letenka československých volejbalových reprezentantů. Zdroj: Archiv tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

v deníku převažují, si zapisovala i postřehy z volného času, který jim byl organizován. V hustě popsaných záznamech analyzuje především samotnou hru i své soupeřky. Hlavní město Sovětského svazu Moskva jim bylo průvodci prezentováno jako novodobé pokrokové město. Na programu jejich organizovaného volného času byla například i návštěva metra. Do deníku si Šafářová poznamenala:⁴¹ „*Pohyblivým chodníkem sjíždíme do mramorových hal vykládaných mozaikou a zlatem, kde jezdí vlaky o 7 vozech, větší vůz než 2 električky, rychlostí 60–70 km za hodinu. Každá zastávka metra je stavěná v jiném slohu, mramor, bronzové sochy, zářivky.*“⁴² Dále si reprezentantka všimla nevšední výzdoby výloh: „*Obchody jsou tu zajímavé. Vzhledem k nám je jich velice málo. Všude za výlohama jsou vystaveny šunky, salámy, drůbež, ryby, kusy dobytka, ovoce, ale vše je umělé, atrapy, zboží je uvnitř, nedávají čerstvé zboží do výkladů.*“⁴³ Vzhledem k preciznosti provedení a obsáhlosti deníku je pravděpodobné, že na vedení deníků byla zvyklá, tudíž usuzuji, že deníků existovalo více, ale v archivu se doposud nenachází. Její cestovatelské poznatky se v mnohém shodují s poznatky dalšího volejbalisty a dlouholetého pravidelného reprezentanta Karla Pauluse. Jeho rozsáhlé deníkové zápisky rozebereme v závěru této studie.

Jaroslav Cihlář

Silniční a dráhový cyklista se kvalifikoval ve svých 32 letech na OH v australském městě Melbourne v roce 1956. Věděl, že jej čeká vrchol jeho sportovní kariéry, a očekával nevšední zážitky. „*Je to pro mne vyvrcholení celého života.*“⁴⁴ Z toho důvodu si pořídil deník, do kterého se rozhodl své prožitky zaznamenat. Na popud přátel se jej po letech rozhodl vydat tiskem. Po zvážení tak učinil v malém nákla-

du pro edici Českého olympijského výboru. Publikaci se mi nepodařilo získat v originále, ale Olympijské studijní a informační centrum mi poskytlo její kopii. Ke komparaci jsem bohužel neměla ani jeho původní písemný deník, ze kterého čerpá. V předmluvě k tisku se autor zmiňuje o využití příležitosti doplnit informace, které mu při psaní nebyly ještě známy nebo pod tlakem vlastní autocenzury raději do deníku neuvedl. V této části proto popisuje události odehrávající se v Maďarsku roku 1956, krátce před reprezentačním výjezdem. Pro Českoslováky byly tyto informace cenzurované a o hrůzné tváři těchto událostí se dozvěděla výprava až z promítaného filmu v Austrálii. V úvodu své knihy vzpomínal na několik československých emigrantů, kteří byli připraveni před olympijskou vesničkou se svými vozy, aby umožnili sportovcům opustit ilegálně výpravu. Nebylo mu ale známo, že by toho některý využil. Zároveň odkrývá původ sovětské lodi s názvem *Gruzie*,⁴⁵ která je pod smyšlenou záminkou přepravována na cestě zpět do vlasti. Publikovaný text zřejmě prošel mnohými korekturami. V prepisu se snaží stylisticky lépe formulovat své myšlenky a názory a záznam tak ztrácí spontaneitu, přesto přináší mnoho zajímavých informací a má vysokou míru vypovídací hodnoty. Jako v jiných podobných denících pisatel upozorňuje na netradiční zvyky, se kterými se v cizině setkal, a popisuje cestovatelským okem neznámá města. Objevuje Cañihrad, Karáci nebo Singapur. Tam se například poprvé v životě setkal s klimatizací: „*Spali jsme v uzavřeném bytě, kam byl zvláštní chladničkou, umístěnou nad dveřmi, vháněn studený vzduch a současně odváděn přebytečný vzduch.*“⁴⁶ Nejvíce času na psaní bylo na počátku cesty, především v letadle při jednotlivých přeletech. Cesta do místa konání OH jim trvala šest dní, během kterých z evropského podzimu přiletěli do australského léta. Záznamy, které v deníku nebyly nijak dodatečně upravovány, jsou psané stroze, někdy až heslovitě. Vzhledem k předmluvě se nedají očekávat pozdější cenzurované zásahy v textu, spíše jen stylistické a gramatické opravy. Reprezentanti měli více než měsíc na aklimatizaci před samotným zahájením her. Velká část záznamů tak byla věnována popisu tréninkových dávek den po dni. Během své aktivní účasti na hrách neměl Cihlář v podstatě čas si zapisovat poznámky do deníku. Důležitým okamžikem, který ale bylo nutné zaznamenat, byla složitá cesta celé výpravy zpět do Československa, a ta tak tvoří velkou část z celého záznamu. Namísto slíbeného letu letadlem se museli nalodit na loď s názvem *Gruzie*. Jako záminku uvedlo vedení v tuzemsku hrozící nebezpečí v letadle. „*Jet bezpečně 35–40 dní v rozbouřených mořích je lepší, než letět 6 dní letadlem a jíst studenou stravu. Vyhodíme sice několik set tisíc ve va-*

41 O tři roky později navštívil Moskvu i K. Paulus při své cestě do Číny. Rovněž ve svém deníku popisuje svou první cestu metrem: „Po dlouhém pásu, ze kterého se staly po chvíli schody, jsme se dostali dolů do stanice. Dlouho jsme nečekali a přijel elektrický vlak. Stálo tam hodně lidí, a tak jsme si mysleli, že je necháme nastoupit – velmi jsme se divili, že se tak tlačí v překot. Ale hned jsme dostali vysvětlení, když nám dveře zavřely před nosem a vlak rychle zmizel. On totiž čeká 30 vteřin od zastavení a poté odjíždí, i kdyby bylo venku tisíc lidí a uvnitř volno. Je to nutné, neboť jezdí rychle za sebou v jednodominutových intervalech. Je to něco ohromného. Vlak jezdí rychlostí 70–90 km a má úžasně rychlý start. Hned jede naplno a téměř bezhlučně. Samotné stanice vybudované v hloubce 50–90 m jsou velmi prostorné a krásně vybavené. Samý leštěný kámen, mramor a krásné malby. Všude jsou pojezdové schody, které rychle dopraví nahoru. Je zde jedna okružní linka s 12 stanicemi a další 3, které je protínají. Stojí 50 kopějek.“ ATVS, f. volejbal, deník Karla Pauluse. Čína I, 1955.

42 ATVS, f. volejbal, pozůstalost Zdeňka Vrbenského, deník Zdeny Černé-Šafářové, Moskva 1952.

43 Tamtéž.

44 OSIC, pozůstalost Jaroslava Cihláře, kopie textu Jaroslava Cihláře k publikaci deníku pro knižní edici Českého olympijského výboru, s. 2.

45 Na lodi objevili kovové destičky a zvon s názvem *Sobieski*, což odkazovalo na zabavenou polskou loď.

46 OSIC, pozůstalost Jaroslava Cihláře, s. 10.

Obr. 9 Zlomek z deníků Karla Pauluse. Zdroj: Archiv tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

lutách, ale nedáme temným silám možnost, aby nás připravily o život,⁴⁷ sarkasticky dodává J. Cihlář. Nedostatek pohybu a čerstvé stravy se podepisuje i na zdraví sportovců, kteří zaznamenávali příbytky na váze a pokles psychické odolnosti. Mnozí holdují alkoholu. Mezi úspěšnými reprezentanty vyčníval Emil Zátopek, který stále oplýval dobrou náladou. Dále ve výpravě byla i jeho žena Dana, gymnastka Eva Bosáková nebo zlatá diskařka Olga Fikotová. Celá výprava si odvážela domů celkem šest medailí. K tomu obsadili sportovci devět čtvrtých míst. Cihlář s týmovými kolegy skončili pátí v dráhové stíhačce. Loď Gruzie se s nimi velmi pomalu přibližovala k Vladivostoku, odkud bylo opět olympionikům přislíbeno letadlo. Touto nadějí žili sportovci celých dvacet dní na lodi, když zjistili, že nakonec pojedou přes celou Sibiř vlakem až do Moskvy. Cesta byla zdlouhavá a záznamy se omezovaly již jen na popis počasí. Demoralizovaná výprava teprve v Moskvě konečně nastoupila odevzdaně do letadla s nemalým očekáváním slavnostního přivítání ve vlasti. Do Prahy ale přiletěli 10. ledna 1957 v pozdních večerních hodinách a nikdo je zde nečekal. Jediné milé překvapení čekalo na Jaroslava Cihláře, kterého vyhlížela manželka. Poslední čtyři dny své australské anabáze Cihlář již do deníku nezapsal. Doplnil je teprve o padesát let později, 20. listopadu 2006.

Karel Paulus

Karel Paulus byl dlouholetým úspěšným volejbalovým reprezentantem. Svou aktivní sportovní kariéru prožíval mezi léty 1953–1973, během kterých absolvoval s reprezentací celkem 54 zahraničních výjezdů. Nejčastěji vyjížděl do Rumunska, celkem osmkrát. Mimo jiné tam směřovala i jeho

Obr. 10. Zlomek z deníků Karla Pauluse. Zdroj: Archiv tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

úplně první reprezentační cesta s národním mužstvem. V Polsku byl sedmkrát, do Sovětského svazu vycestoval pětkrát. Čtyřikrát navštívil Bulharsko. Procestoval celkem čtyři kontinenty. Mimo Evropy směřovaly jeho cesty na sever Afriky (Tunis a Egypt), do Jižní Ameriky (Brazílie) a do Asie (Čína, Japonsko, Kambodža, Turecko). V Evropě navštívil i západní svět. Třikrát se dostal do Francie, Belgie a Nizozemska. Navštívil Rakousko, Itálii, Finsko a Německou spolkovou republiku.⁴⁸ Ve 47 dochovaných denících, či spíše v ručně psaných linkovaných sešitech, zaznamenával s precizností sobě vlastní nejen informace o utkáních, ale také své bezprostřední cestovatelské prožitky. Se svou vrozenou přesností a důsledností si zaznamenal délku cest, použité dopravní prostředky, výše diet, ekonomické podmínky v dané zemi, kulturní postřehy, a to s přesností každého dne. Deníky jsou zpočátku, kdy je pro něj vše nové, velmi intenzivní, záznamy rozsáhlé, s vysokou mírou popisnosti toho, co viděl a zažil. Vše je doplněno kulturně-historickými postřehy autora. S přibývajícím množstvím zahraničních cest se deníkové zápisky omezují již jen na základní informace o zájezdu či zápasech. V okamžiku, kdy se pro něj jako sportovce cestování za hranice stalo nutnou a časově náročnou rutinou, se radost z objevování a poznávání nového pomalu vytrácí a do popředí se dostává spíše smutek z častého odloučení od rodiny a touha po klidném rodinném životě. Domnívám se, že jeho deníky prochází jistým stupněm autocenzury. Při pozorném čtení z nich vyplývá, že je dával číst i své ženě Evě. Její jméno často zmiňuje, vzpomíná na ni a několik vedených záznamů je spíše informacemi pro ženskou polovičku. Například uvedené ceny metráží látek, dámských lodiček či kosmetiky. Pokud to bylo možné a obdržel dostatečné množství valut, nezapomněl zakoupit ženě i dárek. Při svých pozorováních si všiml i rozličnosti v ženské kráse. Například při hodnocení místních žen během zájezdu do Rumunska dochází k závěru, že doma jsou ženy krásnější. V některých denících ze západní Evropy po-

47 Tamtéž, s. 17.

48 Další jeho cesty vedly do Albánie, Jugoslávie, Maďarska, Východního Německa.

Obr. 11. Karel Paulus s týmovými kolegy před odletem z olympijského Tokia v roce 1964, kde vybojovali stříbrné medaile. Zdroj: Archiv tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

pisuje i pro něj dříve neznámé „uličky lásky“ v Amsterdamu nebo v Paříži na přelomu 50. a 60. let. 20. století. S přesností jemu vlastní si zaznamenal i ceník nabízených služeb.⁴⁹

Mezi nejexotičtější zájezdy patřil ten do Čínské lidové republiky v roce 1955, kam odletěla i ženská část volejbalové reprezentace. V padesátých letech silil tlak na bližší propojení mezinárodních vztahů s asijským státem a sportovní propagace byla jedním z vhodných prostředků.⁵⁰ Sjednáno bylo celkem 11 zápasů v Pekingu, Šanghaji a Wu-chanu. Náklady na cestu činily celkem 4 200 Kčs na osobu. Již v letadle K. Paulus píše: „*Jsmo vůbec první českoslovenští sportovci, kteří jedou do Číny, a náš zájezd má proto veliký význam pro navázání dalších styků. Vydali jsme se na dalekou cestu, vzdušnou čarou asi 12 000 km dlouhou, s radostí a plní očekávání nových věcí a zemí, které spatříme. Jen málo lidem je dopřáno shlédnout obrovskou Čínu, a velmi si toho vážíme, že nám to bylo umožněno.*“⁵¹ Psaní deníkových záznamů představovalo pro Pauluse zpestření dlouhé cesty. Výprava během cesty do Pekingu musela několikrát přestoupit na další let. Celkem strávila 27 hod. v letadle a další dlouhé hodiny trávili účastníci ve vlaku na území Číny.⁵² Po příjezdu do Pekingu každý hráč obdržel 93 jüanů na celou dobu pobytu. K. Paulus si vedle této částky zaznamenal také některé další cenové relace: měsíční plat lékaře 70 jüanů, dělníka 30–50 jüanů, jeden metr vlněné látky 20–30 jüanů, jeden metr hedvábí 5–8 jüanů, volejbalový míč 15–20 jüanů. Takovéto záznamy si s pravidelností vedl na každém zájezdu a díky nim je možné vypočítat, jak silnou ekonomiku daná země má. Také je možné porovnat

výši životní úrovně, které si samozřejmě pozorovatel všiml a kterou srovnával s dobovými poměry. Sportovci tak měli velmi dobrý přehled o úrovni navštívených zemí, státy Západu nevyjímaje. Velmi dobře si uvědomovali, v jakých oblastech je naše země napřed, a v jakých naopak zaostává. Rozdíly Východu a Západu byly markantní. První dojem si sportovci utvářeli hned po příjezdu. Zpravidla ve spřátelených socialistických zemích je čekalo slavnostní přivítání již na letišti, jak tomu bylo i v případě Pekingu. Následovalo překvapení v podobě nečekaného komfortního ubytování. Ne vždy tomu bylo zvykem, ale tentokrát dostali příležitost seznámit se i s prostředím mimo vymezený „turistický“ prostor. Obdiv k vysoké kulturní tradici prezentované v Pekingu tak nahradil sklíčený pocit, když sportovci spatřili bidu vesničanů.⁵³

O rok později čekala K. Pauluse první cesta na Západ na MS ve volejbalu mužů, které se konalo v Paříži na přelomu srpna a září roku 1956.⁵⁴ I tentokrát sportovci využili leteckou dopravu, a to s mezipřistáním v Bruselu. Odpovídá to výše zmiňované skutečnosti, že letecká přeprava byla volena jednak do vzdálených destinací, jednak pro významnější výpravy.⁵⁵ V porovnání s předchozí návštěvou Číny hráče překvapilo, že se jim ve Francii nedostává takového komfortu, jakému přivykli na Dálném východě. Na letišti neproběhlo žádné oficiální uvítání. Bohužel až na letišti zjistili, že se stala v organizaci chyba a ubytování měli zajištěné až od druhého dne po přeletu. V tomto okamžiku bylo nutné, aby vedení výpravy narychlo zajistilo z vlastních nákladů odvoz z letiště a sehnalo ubytování. Náhradní ubytování si pochvalovali. Ve vydaných vzpomínkách volejbalistky Hany Moravcové autorka popisuje náhradní bydlení: „*Krásné široké postele letiště, u nás v té době neznámé, všude závěsy, plyšové pohovky a co teprve koupelny. Výsoko barevně vydražďičkované, velké vany, klozet s bidetem, moře ručníků a voňavých mýdel.*“⁵⁶ Následující den se ale museli vystěhovat do svého již domluveného skromnějšího ubytování. „*Je nám docela líto, že opouštíme tak pěkné prostředí s načančnými postýlkami a údivem nám padá brada, když se dovidáme, že z nedostatku jiné možnosti jsme spali v ‚bordelu‘, ale parádním!*“⁵⁷ Na 18 dní pobytu dostal každý přiděleno 15 000 francouzských franků, což představovalo zhruba polovinu průměrného platu v tehdejší Francii.⁵⁸ Byla to netradičně poměrně vysoká částka, a to především z důvodu, že se brzy měla ve Francii měnit měna. Cestovní pasy museli členové výpravy uložit na policejním ředitelství, kde doklady zůstaly až do jejich odjezdu. V rámci zájezdu je čekal také bohatý doprovodný program jako slavnostní recepc

49 ATVS NM, f. Volejbal, Deníky Karla Pauluse, Francie, Holandsko.

50 Blíže o dobovém kontextu československo-čínských vztahů například: Daniela KOLENOVSKÁ, Mezi dvěma slunci: Československo ve střetu Moskvy a Pekingu o mezinárodní komunistické hnutí (1953–1962), Soudobé dějiny, 2014, roč. 21, č. 4, s. 531–559.

51 ATVS, f. volejbal, Deník Karla Pauluse. Čína I, 1955.

52 Letecké spoje: Praha–Varšava (2 hod.); Varšava–Vilnius (1:30 hod.); Vilnius–Moskva (2:45 hod.); Moskva–Sverdlosk (4:45 hod.); Sverdlosk–Novosibirsk (5 hod.); Novosibirsk–Irkutsk (5:15); Irkutsk–Ulánbátar (2 hod.); Ulánbátar–Peking (3:45 hod.). Vlakové spojení: Peking–Šanghaj (38 hodin), Šanghaj–Wu-chan (44 hod.); Wu-chan–Peking (34 hod.).

53 Tamtéž. Z dalších dobových cestovatelských reflexí cest do Číny například: Lumír JISL, Čínský deník, Brno 2016. Srovnání z pozdějších desetiletí viz: Michal REIMAN, Čínský deník a skupina Listy, jaro 1981, Praha 2019.

54 Ve finálovém utkání s týmem Sovětského svazu nakonec zvítězili 3:2, a českoslovenští volejbalisté získali titul mistrů světa; druzí skončili Rumuni, třetí Sověti.

55 Pro srovnání dobové reflexe například: Pavel JURÁČEK, Deník II., 1956–1959, Praha 2017.

56 Hana MORAVCOVÁ, 100 let českého volejbalu. 1921–2021, Planá 2021, s. 88.

57 H. MORAVCOVÁ, 100 let českého volejbalu, s. 88.

58 I v tomto případě si totiž Karel Paulus do deníku poznamenal některé cenové relace: průměrný plat ve Francii 30 000–45 000 franků měsíčně, litr lahvového piva 40–60 fr., 1 kg pomerančů 120 fr., svetr 1 300 fr., jedna cesta metrem 30 fr., rtěnka 150–200 franků.

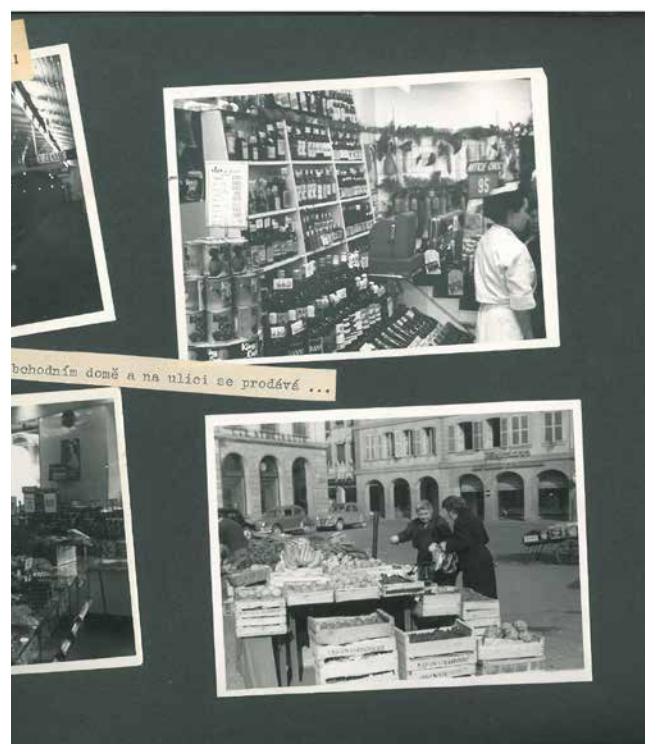

Obr. 12. Fotoalbum volejbalistky Soni Holubové, které si vytvořila po příletu z Předolympijských her v Japonsku roku 1963. Zdroj: Archiv tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

a prohlídky významných památek s doprovodem průvodce. Volejbalisté navštívili zámek ve Versailles, katedrálu Notre Dame, světoznámou obrazárnu Louvre, ale i čtvrt' Pigalle, proslavenou množstvím nočních barů. Zřídka se stávalo, že se mohli vypravit sportovci na prohlídku města o samotě, bez oficiálního doprovodu. Životní úroveň obyvatel Francie návštěvníka z Východu ohromovala, stejně jako množství zboží v obchodech, což dokládají dochované fotografie.⁵⁹

Z peněz přidělených na cestu však mnoho z lákavého zboží domů dovézt nemohli. Skupinka volejbalistů pak s údivem zhlédla kabaretní představení, v němž, jak píše K. Paulus, vystupovala téměř nahá děvčata.⁶⁰ „*Dá se na to chvíli dívat, pozná člověk zase jiný svět – jiné mravy, ale pak se to stává nudné a divím se, že je možno takhle si vydělávat – nechati se prohlížet denně páry očí. To bych asi nemohl dělat. Tanečnice si asi těžce vydělávají na chleba.*“⁶¹ Obdobný zážitek si později dopřáli sportovci i v jiných evropských městech. O deset let později například v Amsterdamu navštívili i proslulou „uličku lásky“ a vždy důsledný K. Paulus si poznamenal i cenovou relaci nabízených služeb. Do svého deníku zapsal, že za desetiminutové pomilování zaplatili místní 10–15 guldenů, cizince vyšlo na 20–25 guldenů. „*Stopoval jsem to některým milencům a přesně za deset minut vypadli ven.*“⁶² Celonoční potěšení vyšlo zákazníka na 150 i více guldenů, dle rozsahu poskytnutých služeb. To bylo třikrát více než rozpočet jednoho reprezentanta na týdenní cestu do Haagu, Rotterdamu a Amsterdamu v roce 1966, který tvořil právě 50 guldenů.⁶³ O takto zakoupené zážitky nebylo zapotřebí se strachovat, jak je převézt zpět přes hranice domů.

V šedesátých letech se podmínky pro reprezentační cesty zkvalitňují a navyšuje se i míra finanční podpory ze strany

Obr. 13. Fotoalbum volejbalistky Soni Holubové, které si vytvořila po návratu z reprezentačního pobytu ve Francii. Doplněné o pohledy. Zdroj: Archiv tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

státu. Realizační týmy se rozšiřují a k tréninkům je přistupováno vědecky. Součástí týmu se stává i sportovní lékař, který úzce spolupracuje s trenérem. Zápisky tak postupuje čím dál tím častěji jméno lékaře MUDr. Josefa Chrástka.

Paulus mísí v denících zážitky sportovní s těmi cestovatelskými. Je zřejmé, že o každé zemi měl nastudováno ještě před odjezdem a své poznatky porovnával. V průběhu let je znatelná jeho vyzrálost a osobní vývoj. Stává se z něj zkušený cestovatel, a tak nemá zapotřebí zaznamenávat již věci objevené. Více se soustředí na práci kolektivu. Analyzuje převážně průběh závodů a herní kvality svých spoluhráčů. V pozdějších letech se stává volejbalovým trenérem. V deníkových záznamech sice uváděl propozice k cestě, ale jeho zájem se zcela zaměřoval na hráčské schopnosti jeho týmu, protože jako volejbalový trenér měl za povinnost podávat zprávy z cest svému vedení. Karel Paulus společně s Josefem Plášilem zpracovali deníkové záznamy i do vydané publikace, která vyšla v nízkém nákladu.⁶⁴ Zde už je znatelná velká míra autocenzury a jeho vzpomínky ztrácí výpovědní hodnotu. Kniha se omezila jen na pár z mnoha zahraničních cest. V průběhu studia bylo zjištěno, že několik svých deníků rozdál i mezi přáteli, tudíž není znám přesný počet existujících deníků. Přesto je tento konvolut bohatým informačním zdrojem pro studium organizace sportovních reprezentačních výjezdů do zahraničí v období státního socialismu.

59 Fotoarchiv oddělení dějin tělesné výchovy a sportu Národního muzea (dále jen ODTVS NM), Fotoalbum K. Pauluse, I., Naděždy Špelinové, Soni Holubové.

60 ATVS, f. volejbal, deník Karla Pauluse. Paříž 1956, s. 54.

61 Tamtéž, s. 10.

62 ATVS, f. volejbal, deník Karla Pauluse. Holandsko 1966, s. 12.

63 Ceny vybraného zboží dle Paulusova deníku: nylonové ponožky 1–2,5 guldenů, Škoda Spartak 6 000 guldenů, třetinka piva za 0,60 guldenů, oběd zhruba 10 guldenů, tašky zn. Adidas a Puma mezi 16–23 guldeny.

64 Karel PAULUS – Josef PLAŠIL, Byl jsem při tom. Zlaté roky našeho volejbalu, Bečváry 1995.

Obr. 14. Momentka volejbalistky Zdenky Šafařové. Zdroj: archiv autorky.

Překonávání československých hranic

Každý československý občan na státních hranicích podléhal někdy pocitům nejistoty, zvláště pak v období státního socialismu. Především z obavy z nežádoucích komplikací u celního odbavení. Sportovní výpravy vždy dostaly na vědomí, co si s sebou přes hranice mohou či nemohou vzít. Předně nikdo nesměl vyvážet do ciziny ani dovážet zpět dopisy, balíčky, vzkazy a tiskoviny. Bylo zakázáno odvážet do ciziny věci za účelem prodeje a získání cizích valut. Bylo striktně zakázáno vyvážet československou měnu. Povinností vedoucího zájezdu bylo sepsání osob, které si s sebou vezou fotoaparáty nebo kamery, aby seznam mohl předat u prohlídky celníkům.⁶⁵ Přes diety, které sportovci dostávali od 50. let 20. století, se snažili někteří sehnat ještě nějaké valuty navíc. Jak se zmiňuje v rozhovoru volejbalistka Naděžda Špelinová: „Dostávali jsme jen minimální diety, za které se daly nakoupit jen drobnosti, nějakou památku.“⁶⁶ Valuty se poptávaly po příbuzných a známých. Nezáleželo v podstatě na druhu měny, protože vše bylo možné na hra-

nicích či za nimi směnít. V takovýchto případech se reprezentant choval jako turista a přes hranice se cizí měnu snažil propašovat, což bylo v rozporu s platnými nařízeními.⁶⁷ Je známo, že ženy ukrývaly peníze například ve svých načesánských drdolech, pánové například v holicích strojcích. Mezi sportovci se vědělo, kde v zahraničí mohou směnít peníze. Např. reprezentační tým při cestě do Itálie v roce 1966 dostal tip na bar ve Vídni, ve kterém sportovci směnili české peníze ve výhodném kurzu.⁶⁸ Někteří hráči sháněli kontakty na Čechoslováky v zahraničí, které později vyhledali. Pokud to bylo možné, vezli s sebou i žádané tuzemské zboží, které bylo taktéž možné směnít, jako např. sportovní oděvy a boty, oblíbené byly nylonky, malá tranzistorová rádia, některé potraviny, křída aj. Záleželo na nedostatkovém zboží dané země. Rozmáhal se směnný obchod se zahraničními družstvy.⁶⁹ Nakupovalo se zboží doma nedostatkové, málo kvalitní, nemederní či úplně chybějící.

Již v roce 1947 při první zahraniční reprezentační cestě do Francie a Alžíru se výprava dle vzpomínek volejbalisty a pozdějšího funkcionáře Otokara Koutského poctivě připravovala: „A v těch čtyřadvaceti hodinách se probraly i přípravy šmelinářské. Neboť jsme věděli, již z mého letního zájezdu, že budeme mít diety 50 ffrs starých denně, tj. asi na jednu krabičku cigaret. A tak byly různé fámy a přípravy. Ve Francii není cukr. Někteří vezli několik kil cukru. České sklo jde vždy na odbyt. Byl jeden dokonce vybaven malým broušeným servisem. Je tam nedostatek tenisek. To byla asi nejsrozumitelnější deviza pro odbíjenkáře. Většina tedy měla, včetně mne, dva až tři páry tenisek navíc.“⁷⁰ Po válce byl všeobecný nedostatek a hlad po zboží, takže nebylo složité sehnat pro dovezené předměty odbyt. „Po našem zápa-se jsme měli volný den a využili jsme ho různě. Někteří chodili po Paříži, asi méně po památkách a více po obchodních domech. Skleněný servis a cukr byly promptně prodány, ale my teniskáři, jsme tenisky drželi pro Alžír.“⁷¹

Taková sdělení si ale oficiálně nikdo do deníku nemohl zapsat. Autocenzura by to autorovi ani nedovolila. Teprve ve vzpomínkových knihách nebo z orálně historicky vedených rozhovorů se dovidáme o zákulisním dění zahraničních výjezdů reprezentačních sportovců, kteří se za těchto okolností chovali jako běžní turisté.

Paměti sportovců

Výše zmíněné záznamy se objevují ve vydaných pamětech O. Koutského. I když se originální záznamy nedochovaly, vydaná vzpomínková kniha je velmi cenným sekundárním pramenem, který se otevřeně věnuje přeshraničnímu kontaktu Československa od poválečných let po celou socialistickou éru. Takových publikovaných pamětí významných sportovců nalezneme širokou škálu. I ty jsou psané biografickou metodou a při studiu vymezeného tématu k nim bylo

65 ATVS, f. volejbal, Miroslav Pufler, kart. 1, 1/2019, Směrnice pro vedoucí československých sportovních výprav do ciziny, s. 1.

66 Rozhovor s Naděždou Špelinovou vedla Šárka Rámišová, 14. 3. 2016.

67 Vývoz a dovoz československé měny byl postižitelný podle § 27 devizového zákona (Zákon č. 142/1970 Sb., o devizovém hospodářství. Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv MV ČR [online] [cit. 20. 1. 2021]). Dostupné z: https://aplikace.mvcr.cz/sbirkazakonu/SearchResult.aspx?q=142/1970&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy

68 ATVS, f. volejbal, deník K. Pauluse, Itálie, Janov, Florencie, Pisa 1966.

69 Rozhovor s Hedvíkou Mikuleckou vedla Šárka Rámišová, 21. 10. 2019.

70 Otokar KOUTSKÝ, Bylo nebylo jako v pohádce, II. díl. Svázaný strojopis, výtisk č. 11., 1993. s. NF.

71 O. KOUTSKÝ, Bylo nebylo jako v pohádce, s. NG.

zapotřebí přihlédnout ke komparaci. Jak se již výše ve studii zmiňují, použitá retrospektiva může text obohatit, ale zároveň i nežádoucím způsobem zkreslit. Své vzpomínky na reprezentační zahraniční cesty publikovala například i volejbalistka Hana Moravcová.⁷² Ta si sice nevedla deník v pravém slova smyslu, ale dochovaly se její podklady, které sepisovala pro chystané besedy pro veřejnost. Takové besedy byly pro sportovce povinností. Vydané jsou paměti sportovního lékaře MUDr. J. Chrástka, vzpomíná v nich na netradiční cestu volejbalové reprezentace na MS v Brazílii roku 1960.⁷³ Hokejový brankář Jiří Holeček ve své biografii vzpomíná na zahraniční angažmá ve Spolkové republice Německo a v Japonsku.⁷⁴ Svou biografickou knihu mají i manželé Zátokovi, gymnastka Věra Čáslavská, krasobruslařky Alena Vrzáňová nebo Eva Romanová a mnoho dalších.⁷⁵ Vzpomínky na cestu do Toga vydala knižně například manželka volejbalového trenéra Antonína Kyndra, která jej na jeho zahraničním trenérském angažmá doprovázela.⁷⁶ Její kniha má charakter už ryze cestovatelský. Užitečným ikonografickým pramenem pro studium stanoveného tématu jsou i dochovaná fotoalba volejbalistek Soni Holubové a Naděždy Špelinové, která si sice nevedla deník, ale všechny své vzpomínky vepsala do alb k fotografiím. Ve všech zmíněných a prostudovaných pramenech autoři předkládají badatelům široké spektrum cestovatelských poznatků, které bylo zapotřebí pro studii zpracovat a podrobit kritickému zkoumání.

Závěr

Cílem zahraničních výjezdů československých národních reprezentantek a reprezentantů bylo primárně uspět na mezinárodních sportovních mítincích, přivést některý z cenných kovů a naplnit zavazující očekávání vládních představitelů. Předcházely tomu tréninky a soustředění, které se musely skloubit s osobními životy, rodinou, studiem nebo vykonáváním občanského povolání. Vrcholoví sportovci v dobách socialismu do 70. let 20. století byli považováni za amatéry, kteří se věnovali sportu ve svém volném času. Odměnou pro ty nejlepší z nich nebylo ani tak finanční ohodnocení, jako možnost dostat se za hranice Československa a s výpravou cestovat, mnohdy do exotických krajín tehdy politicky bipolárního světa. Cestování bylo bezesporu jednou z hlavních motivací pro vyšší sportovní výkony. Pro výzkum reflexe zahraničí v období socialismu se staly velkým přínosem dochované autentické cestovatelské deníky z tohoto období, které ve studii převládají. Každý cestovatel zažíval svá poprvé, sportovce nevyjímaje. Ve vzpomínkách pamětníků tak rezonují první výjezdy do zahraničí, poprvé na Západě, poprvé u moře, poprvé spatřen černocho, první jízda metrem, první let letadlem a mnoho dalších. Zkušenosti cestovatelé začali postupně porovnávat jednotlivé země a neubránili se srovnání Východu a Západu a komparovali informace, které jim byly doma vštěpovány, s vlastními zkušenostmi

a vlastními pozorováními kulturních odlišností. Každá jejich cesta tak přispěla jistým stupněm k rozvoji jejich osobnosti. Sepsané deníky byly určeny původně pro osobní potřebu cestovatele, ale jejich publikováním přispěli k rozšíření poznatků ve vytyčené problematice.

Cestovní deníky sportovců nebyly doposud pramenem využívaným k historickému bádání. Přesto jsou unikátním materiálem, kterým lze vstoupit do vnitřního myšlenkového světa vybraných aktérů, nahlédnout do soužití sportovního kolektivu nebo do mezinárodních sportovních vztahů na nižší úrovni soupeřů nebo oficiálních organizací. Zároveň se některé svým velkým množstvím popisů místních zahraničních realit vyrovnají již známým cestovatelským deníkům.

Prameny

Archiv tělovýchovy a sportu Národního muzea:
Fond Josefa Rösslera Ořovského
Fond Josefa Urbana
Fond volejbal

Olympijské studijní a informační centrum Českého olympijského výboru:
Deník Karla Nováka: Denník zájezdu do Albánie
Deník Jaroslava Cihláře

Literatura

Hana BOČKOVÁ, K problematice deníku jako literárního žánru, in: Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity, Studia Minora facultatis Philosophicae universitatis Brunensis, D 36–37, 1989–1990.
Luděk BRÁBNÍK, Fakír, Praha 1984.
Milan HLAVÁČKA, Cestování v éře dostavníku, Praha 1996.
Josef CHRÁSTEK, To bylo tenkrát s volejbalem, Plzeň 2003.
Luboš JEŘÁBEK, Český a československý fotbal: lexikon osobností a klubů 1906–2006, Praha 2007.
Pavel JURÁČEK, Deník II., 1956–1959, Praha 2017.
Alena KOHOUTOVÁ, Ája Vrzáňová. Na bruslích do světa, Praha 1993.
Daniela KOLENOVSKÁ, Mezi dvěma slunci: Československo ve střetu Moskvy a Pekingů o mezinárodní komunistické hnutí (1953–1962), Soudobé dějiny, 2014, roč. 21, č. 4, s. 531–559.
Otakar KOUTSKÝ, Bylo – nebylo jako v pohádce, II. díl. Svázaný strojopis, výtisk č. 11, 1993.
Jan KLAPAČ, Josef Rössler-Ořovský, Praha 2001.
Lenka KRÁTKÁ – Pavel MŮCKE (eds.), Za hranice služebně. Pracovní cesty z Československa do zahraničí v letech 1945 až 1989, Praha 2021.

72 Hana MORAVCOVÁ, 100 let českého volejbalu. 1921–2021, Planá 2021.

73 Josef CHRÁSTEK, To bylo tenkrát s volejbalem, Plzeň 2003.

74 Luděk BRÁBNÍK, Fakír, Praha 1984.

75 Například: Alena KOHOUTOVÁ, Ája Vrzáňová. Na bruslích do světa, Praha 1993; Dana ZÁTOKOVÁ, Náš život pod pěti kruhy, Praha 2016; Gillien OLIVER, Eva Romanová. Vzpomínky, Praha 2021.

76 Ludmila KYNDROVÁ, Rytmus černé Afriky, Praha 1980.

- Ludmila KYNDROVÁ, Rytmus černé Afriky, Praha 1980.
Hana MORAVCOVÁ, 100 let českého volejbalu. 1921–2021, Planá 2021.
Gillien OLIVER, Eva Romanová. Vzpomínky. Praha 2021.
Václav PACINA, Sport v království českém, Praha 1986.
Karel PAULUS – Josef PLAŠIL, Byl jsem při tom. Zlaté roky našeho volejbalu, Bečváry 1995.
Šárka RÁMIŠOVÁ, Zahraniční kontakty československého volejbalu v letech 1948–1971, Disertační práce, Univerzita Karlova, Fakulta tělovýchovy a sportu, školitel prof. PhDr. Marek Waic, CSc., Praha 2022.
Šárka RÁMIŠOVÁ, V dresu se lvíčkem na prsou. O zahraničních cestách československých sportovců a sportovkyň v období od 50. do 80. let dvacátého století, in: L. KRÁTKÁ – P. MÜCKE (eds.), Za hranice služebně, Praha 2021, s. 228–232.
- Jan RYCHLÍK, Devizové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace, Praha 2012.
Zdeněk VRBENSKÝ – Miloslav EJEM – Václav VĚRTELÁŘ, Zlatá kniha volejbalu, Praha 2016.
Dana ZÁTOPKOVÁ, Emil Zátopek – Dana Zátopková. Náš život pod pěti kruhy, Praha 2016.

Internetové zdroje

- Zákon 142/1970 Sb., o devizovém hospodářství. Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv MV ČR [online] [cit. 20. 1. 2021]. Dostupné z: https://aplikace.mvcr.cz/sbirkazakonu/SearchResult.aspx?q=142/1970&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy